

Kardos Ferenc

Amiről a tárgyak mesélnek

Dél-Zala gyermekjátékkultúrája a Thúry György Múzeum gyűjteménye tükrében

A Thúry György Múzeum Néprajzi Gyűjteménye 1951 óta gyarapodik gyermekjátékokkal. E rövid ismertetés elsősorban a gyűjtemény bemutatása, s a játékokhoz tartozó leírásokon keresztül egy-egy dél-zalai, a zalai határhoz közel fekvő somogyi, vagy ma Nagykanizsához csatolt falu gyermekvilágának felvilágosítása, megidézése.

A ma már jelentős számú és a gyermekjátékok sokféle típusát, formáját őrző gyűjteményrész tárgyai, leírókartonjai és a felgyűjtött területről származó adattári leírások lehetővé teszik, hogy bemutathassam a múzeum és a gyűjtőterület kapcsolatának néhány érdekes jellemzőjét is.

I. Gyermekjáték a néprajzi kutatásban

A gyermekjátékok gyűjtése és vele együtt kutatása két évszázados múltra tekint vissza. Kresz Mária 1948-ban összefoglalta az addigi eredményeket, s abban – már a kezdetek említésénél – megjelenít három irányzatot¹: „*A gyermekjátékkutatás a népköltészet gyűjtésével indult meg. ... Talán az első társadalomnéprajzi aspektusú leírás Török Ferenc műve², mely „a játékoknak a gyermek és a fiatalság társadalmában való szerepéről tájékoztatást nyújt.*”... „*A játékszerek helyi, monografikus leírását (először) József Dezső³ nyújtja.*”⁴ 1948-at követően több jelentős nagymonográfia is megjelent, de számtalan a játékok tanítását célzó kiadvány is született.⁵ Végigtekintve az azóta eltelt időszakon, elmondható, hogy a 20. századi játékkutatás erőteljesen szöveg- és dallamközpontú, kevés a társadalomnéprajzi jellegű munka. A 20. századi eredményeket Niedermüller Péter és Lázár Katalin foglalta össze a Magyar Néprajz VI. kötetében⁶ Játékelméleti fejtegetésekkel és egy-egy tájegység áttekintő bemutatásával elsősorban Lázár Katalin újabb köteteiben találkozhat a kutató.⁷

Zala gyermekjátékairól, a zalai gyermek életéről és szokásairól leginkább a 20. század elejéről kaphatunk képet, köszönhetően elsősorban Gönczi Ferenc munkásságának.⁸ Sajnos a két háború közötti, majd az 1945 utáni időszak kimaradt a rendszeres feldolgozásból, bár különböző intenzitással (és metodikával) folyamatos volt a gyűjtés.

Dél-Zala nagy részét kevéssé kutatták a gyermekjátékkal foglalkozók. Adattári kéziratok születtek ugyan⁹ de tanulmány szintű feldolgozás még nincs. A zalai tájak közül Hetésben és Göcsejben, valamint a néprajzi szempontból is kevésbé egységes táj szomszédságában, Somogyban – köszönhetően Gönczi Ferenc,¹⁰ Együd Árpád¹¹ munkásságának, jelentős gyermekjáték-kutatás folyt. Legújabbán Szapu Magda adott közre¹² egy, az Együd-hagyaték játékeit sokrétűen feldolgozó munkát. E kötetben is a játékok leírása áll a középpontban, de fontos újdonsága, hogy a Somogy Megyei Múzeum gyűjteményében szereplő játéktárgyakat is felsorolja. A somogyi kutatás Dél-Zalát tekintve kiemelkedően fontos, hiszen a somogyi kutatók Dél-Zalában is gyűjtöttek, illetve van olyan dél-zalai, valaha somogyi település (ilyen például Nemespátró), illetve Nagykanizsához közeli somogyi település (mint Pogányszentpéter), ahonnan gyűjtött a Thúry György Múzeum is néprajzi tárgyakat.¹³

A Thúry György Múzeum gyermekjátékainak bemutatása ezekhez az előzményekhez kötődik és lehetőséget ad egy, a korábbi kutatásokban ritkán alkalmazott megközelítési módra. A játékok leíró kartonon és adattári anyagokban rögzített tárgy története alapján a játék és a játékot körülvevő természeti és társadalmi környezet kapcsolatrendszer kerül előtérbe. Mik is e kapcsolatrendszer alapvető elemei? Olyan tárgy-ember, tárgy-környezet viszonylatok, melyek meghatározzák a tárgy egész életét a játékba kerüléstől a játékból való kikerülésig. Felbontva e kapcsolatrendszer különféle

aspektusaira élénk táruznak

- a játéktárgy és a természeti-gazdasági környezet kapcsolatai,
- a játéktárgy és a készítő, használó, adományozó viszonyai,
- és a játéktárgy funkciója és játszott játék szerepe a gyermektársadalomban és az egész faluközösségekben lesznek a vizsgálat főbb szempontjai.

E kapcsolatok egyszerre több idődimenzióban (korok és nemzedékek között) is létezhetnek. Ezért a szinkronikus bemutatás (a tárgy az adott közösség adott jelenében) mellett diakronikus (a tárgy történetisége folyamán létre jövő) kapcsolatokra is rávilágítunk.

Mindemellett van még egy kapcsolatrendszer, amit vizsgálunk kell és lehet, ez pedig a múzeum és a táj játékkultúrája közti. A táj a fölgyűjtött tárgyak és adatok közvetítésével identifikáló erejű kapcsolatokat hoz létre a múzeummal. Ez a viszony azonban – ha csak a tárgyakat tekintjük is – nem egyirányú. A múzeum igényei is visszahatnak a gyűjtött tájra, pontosabban a gyűjtőkkel kapcsolatba került személyekre.

Néhány fogalom

A gyűjtemény bemutatásához olyan fogalmi hálót használunk, mely az eddigi, a szakirodalomban megfogalmazottakhoz igazodik, de kissé alkalmazkodik az elemzés sajátos igényeihez. Mik is ezek a sajátos igények? Elsősorban az, hogy tárgyról lesz szó, melyek belépnek egy település társadalmának játékkultúrájába, ott élnek, s végül valamilyen módon kilépnek onnan. Játékszerűként (vagy játékeszközként) való életük során sem mindig egynemű a tárgy-játék-szituációs kapcsolatok. Tehát az elemzésnek bizonyos fokig függetlenednie kell a végzett játéktevékenységtől, hogy a többértelmű tárgy-játék kapcsolatokat és a tárgyhoz fűződő más kapcsolatokat (természeti és gazdasági környezettel, készítővel, gazdasági tevékenységgel) egyaránt vizsgálni lehessen.

A **játék** fogalmát a Magyar Néprajz VI. Kötetében Niedermüller Péter körüljárja, részleteiben mutatja be.¹⁴ Szerinte s játéknak, mint kulturális *tevékenységrendszernek*, az a legfontosabb feladata, hogy a megismerés, az elsajátítás, más szóval a szocializáció folyamatát a kultúra szempontjából minél kedvezőbben alakítsa.¹⁵ A játékokat az jellemzi, hogy „szabad akaraton alapulnak, nem produktívak, valóságyszerűek, de nem valóságosak, térben és időben meghatározottak.”¹⁶ Lázár Katalin definíciójában a népi játék személyiség- és kultúraformáló erejét, a folyamatos tanulásban (szocializációban) és a közösségszerveződésben kifejtett szerepét emeli ki.¹⁷ Azonban – ahogy a játék fogalmának körüljárása közepette mindketten megfogalmazzák – ezek a jellemzők is viszony-

lagosak, például ha a gyermek részt akar venni a falu közösségi életében, úgy bizonyos játékokat játszania kell, s a produktivitás is tetten érhető. A gyűjtemény szempontjából minden olyan cselekvés játéknak minősül, ami a gyűjteménybe kerülő játéktárgyakhoz köthető. Tág értelemben még a szülő javító-segítő tevékenysége is, hiszen sok esetben épp ez a gyermek célja: az együttjátszás egyik formája.

A **jatéktárgy** olyan tárgy, melyet játéktevékenység alkalmával is használtak. Lehet játékszer és játékeszköz aszerint, hogy hogyan viszonyul a játéktevékenység szabályaihoz.¹⁸ A definíció szerint játékeszközök önmagukban nem alkalmasak játékra meghatározott szabályok nélkül, a játékszerek igen. A játékban azonban vannak olyan tárgyak is, melyek eredetileg nem játékeszköznek vagy játékszernek készültek, csak később és többnyire időlegesen lettek azzá. A múzeum csak kevés ilyen tárgyat, elsősorban kisméretűeket és játékgyűjtéskor gyűjtötteket őriz (mint például az eltört korsó fülét, mint lovacska játékeszközt, vagy kis méretű kosarat, melyet apróbaromfi etetésére munkaeszközként is használtak.)

A **gyermek** és a felnőttkor játékei mind szerepükben, mind funkciójukban, mind tartalmukban mások. Ezért definiálni kell a gyermek és felnőttkor történelmi, és néprajzi szempontból állandóan változó mezsgyéjét. A múzeum gyermekjátéktárgyai használatáról szóló adatok a 16. életévet jelölik meg határként azzal, hogy a játéktárgyak készítése a fiatalabbak számára a felnőttkorba húzódik át. Gönczi Ferenc így fogalmazza meg a „Somogyi gyermek”-ben: „ismétlőiskolás kort, a 15. évet vettem befejezésnek, de itt-ott érintem a magasabb korban előforduló jellemző szokásokat is.”¹⁹ Lényeges szempont az időhatár megvonása, hiszen van a gyűjteményben néhány tárgy, amit katoná fiatalok készítettek unalmukban vagy emlékül. Ezek feldolgozásunkból kimaradnak, hiszen információt nem a délzalai gyermekjáték-kultúráról, hanem a katonafolklor vonatkozásában adhatnak csak.

Egy-egy vidék **játékkultúrába** tartozik mindazon jelenség, mely a játékkal kapcsolatban észlelhető egy adott közösségben, térségben. A játék szereplői, tárgyai, szabályai, funkciói, kapcsolatai a közösség más területeivel, az adott térségben történetisége mind bele tartozik. E játékkultúra rétegzett abból a szempontból is, hogy a játéktárgy és a vele végzett játékcselekvés milyen viszonyban áll használatakor az őt körülvevő társadalommal.

II. A Thúry György Múzeum gyermekjátékai

A Thúry György Múzeum néprajzi gyűjteményében 1957-ig egységesen, a néprajzi gyűjteményben kaptak

helyet a játéktárgyak, 1958-tól a nagykanizsai polgárságtól gyűjtött játéktárgyakat külön, az ekkor létrehozott helytörténeti gyűjteményben kaptak helyet. (A néprajzi gyűjteményből megemlített tárgyak leltári jelét és számát mindig az említést követően adjuk meg, például: TGYM 55.55.3.)

A néprajzi gyűjteményben jelenleg 574 egységnyi,²⁰ 637 darab játéktárgy van. Dr. Kerecsényi Edit, (a múzeum igazgatója volt 1952-től 1980-ig) a hetvenes évek elején észlelte, hogy a gyűjteményekben kevés a gyermekjáték. E hiány pótlására rendszeres gyűjtésbe kezdett Nagykanizsán és a környék néhány településén, elsősorban az iskolákban. A játékok zömét 1971 és 1975 között gyűjtötte a kiváló etnográfus. Mivel ebben az időszakban a gyűjtött játékok nagy részével már nem játszottak, többségüket a gyerekek szülei és nagyszülei készítették, a gyűjtés arra is kiterjedt, hogy a szülők, nagyszülők mikor és hogyan játszottak a múzeum számára készített játékok elődeivel. Így nyomon követhetővé vált, hogy melyik nemzedék gyermekkorában élt a játék és mely játékok készítésének fortélyosa élt még a gyűjtés idején. A pontosan vezetett leíró kartonoknak köszönhetően a legtöbb játék társadalom-néprajzi háttere rekonstruálható volt, azonban azokon a településeken, ahonnan nagyobb számban kerültek a gyűjteménybe tárgyak, további kutatást kellene folytatnunk a kép pontosításához, kiegészítéséhez.

Társadalomnéprajzi jellemzők

A néprajzi gyűjteményben található játéktárgyak azonban nem mind a város és környéke népi játékkultúrájáról tanúskodnak. A múzeum – mindenkor feladatának eleget téve – mindenféle játéktárgyat gyűjtött, és nagyon különböző módszerekkel. A gyűjtemény áttekintése után nyilvánvalóvá vált, hogy társadalomnéprajzi-történeti szempontból is többregeű gyűjteményről van szó. A népi (paraszti) világ játéktárgyai, a polgárság gyermekeinek játékaik, az óvodában készített játékok és a dísz tárgyként készített vagy funkcionáló játékok egyaránt találhatóak itt. E játékok más-más módon, eszközökkel, társadalmi viszonyok közt jöttek létre.

„Népi játékok”: A gyermekjátékok népi rétegébe azon tárgyak tartoznak, melyek valamely mezőváros, falu vagy kisebb település parasztyermekeinek használatában voltak.

A népi játékok készítésének célja a játékigény közvetlen kielégítése, készítői a település lakói, sok esetben maga a játész. Más folklóalkotásokhoz hasonlóan a készítéshez szükséges ismeretek hagyományozódnak, a készítés során variánok jönnek létre. A tárgyak a természeti-tárgyi környezetből adódóan elsősorban természetes anyagokból (fából, vászonból,

gabona szárából, csuhéból, termésekből, bőrből, szarúból, szőrből, földből, kőből stb.) és egyszerű technikákkal készülnek. A készítés során a játékra való alkalmasság az elsődleges szempont, a tárgyak esztétikuma kevésbé lényeges. A játékok kis, csak a konkrét igény szerinti példányszámban készültek.

Ide tartoznak elsősorban a parasztháztartásokban, parasztközösségekben keletkezett tárgyak, másodsorban az olyan kézművesipari tárgyak, melyek a paraszti játékkultúrába vásárok útján kerültek. A falusi, mezővárosi kézművesek elsősorban nem játéktárgy-készítéssel foglalkoznak, hanem valamely, a paraszti tárgykultúrában használatos és közösségekben értékesítendő tárggyal, a játéktárgy csak alkalmasszerűen, „melléktermékként” készült, sok esetben ajándékozás céljával.

„Polgári játékok”: Azok a tárgyak tartoznak ide, amelyekkel a nagykanizsai városi polgárság gyermekei játszottak, s kisipari, ipari termékként, üzleteken keresztül kerültek a város és városkörnyék játékkultúrájába. Ilyen tárgyakat találhatunk még a falusi értelmiség gyermekeinél.

A „polgári játékok” készítői játékkészítő kisiparosok, akik viszonylag egyszerű technikával, sok kézimunkával, manufaktúrális körülmények közt készítették azokat más hasonló technikájú termékek mellett. Termékeiket városi üzletek árulták. E játékok ugyan a szükségletknél nagyobb példányszámban készültek, de a kézműves technika nem tette lehetővé a nagyarányú „termelést” és drágává tette a tárgyakat. A játékok anyaga – a készítés korában – többnyire kiváló minőségű volt. Készítésükkor fontos szempont volt a tetszetősség, a szépség, hogy a nem olcsó árúkat el lehessen adni. Jellemző a polgári játékokra, hogy a játékkészítők stílusa világosan felismerhető, e stílusjegyek és egyedi fogások pedig hagyományozódnak. Azonban nem variánok, hanem hasonmások jönnek létre a gyártás során.

A polgári játéktárgyak drágaságuk miatt nem túl gyorsan terjedtek el, épülnek be a falusi játékkultúrába, s a játékok kínálása sem volt olyan fejlett, mint a jelenkori „tömeg”-játékaié.

„Tömegjátékok”. A nagy példányszámú, a legújabb szintetikus anyagokból, fejlett gyártási eljárással és ezért nagyon olcsón, a falvak gyermekei számára is elérhető áron előállított játékok elsősorban eladandó ipari termékek. Játékra való alkalmasságuk helyett eladhatóságuk vált elsődleges szemponttá, de ezt nem szépséggel, műves kivitelezéssel, hanem a korszakoknak megfelelő szimbólumokkal és esztétikai sztereotípiákkal (mint például a csillámló hatású festékek használata) érik el. Mindez agresszív marketinggel a felnőtt fogyasztóvá nevelés jegyében telik el. Számunkra itt csak olyan szempontból fontos ez a csoport, hogy egy-egy település sajátos, egyedi játékvilága a

tömegjátékok behatolásával kezdi elveszteni egyediségét, kezd hasonlóná válni más települések játékkultúrájához, kezd egységesedni egy-egy nagyobb terület játékkultúrája. Hasonlít ez a folyamat, a kivetkőzéshez, a viselet elhagyásához.

A gyűjtemény ugyan nem gyűjtötte a tömegjátékokat. E játékok ugyanúgy ipari termékek, mint a polgári réteghez soroltak, de sokkal nagyobb példányszámban, sokkal olcsóbban kerülnek forgalomba mint azok, agresszív marketing tevékenység mellett. Néhány sajátos példány, saját készítésű, népi ihletésű variált utánzat azonban bekerülhet a múzeumokba.

A tömegjátékok terjedésével kapcsolatosan elsősorban a falusi búcsúk játéktárgyai (és kegytárgyai) vizsgálata járhatna lényeges tanulságokkal, hiszen ezek a búcsúk viszik először nagy tömegben a tömegjátékokat (és a felnőtt tömegcikkeket) a falusi társadalom elé.

Ezek a típusok egy-egy település játékkultúráját nézve történeti típusainak is felfoghatók.

„Intézményi játékok”: A gyűjteményben jelentős számban találunk oktatási intézményben előállított játékot. Ezek a játékok nem a település, hanem az intézmény közösségének játékkultúráját reprezentálják, még akkor is, ha a hagyományörzés céljával történik a játékok készítése. Óvodákban és iskolákban készültek ezek a tárgyak pedagógiai programok keretén belül, a pedagógiai célt teljesítve. Ez a tevékenység alig volt hatással a település játékkultúrájára. Ekkor játéktárgy élhet kiállítási tárgy és az intézményen belül valóságos játéktárgy funkcióban egyaránt. A tárgyak anyagát mindig az oktatási-nevelési cél határozza meg (például valamely anyaggal vagy technikával való megismerkedés)

A hagyományörzés kedvéért készített tárgyak aszinkron jelenségek, hiszen már nem egy a készítés jelenében élő játékkultúra elemei, hanem egy korábbi, felelevenítendő. Ilyenkor, ha játszanak is vele elkészülte után, idegenül viselkedik az adott játékkultúrában, pillanatok alatt kihullik belőle. (Sok leírókartonon olvasható sztereotípiá „*A bolti szebb volt, hát már nem kellett.*”)

„Díszjátékok és múzeumi játéktárgyak” Van még két speciális csoportja a gyűjtemény játékként beletárolt tárgyainak. Az egyik csoportba azok a tárgyak tartoznak, melyeket kifejezetten a múzeum kérésére (pályázat vagy egyedi megkeresés útján) készítettek. E nem valós játékok, hanem hasonmás tárgyak. A hasonmás egy valóban létezett, vagy létező, a készítő, vagy használó játékkultúrájában valaha volt tárgyat jelöl és jelenít meg tárgyi adatot adva róla. A készítő szándéka is ez: megmutatni azt a valamikori tárgyat, mellyel játszottak. Játéktevékenységre teljesen alkalmas tárgyak ezek, tehát játékszituációban is képesek helyettesíteni a valamikori mintatárgyat. A hasonmás itt

helyettesíti a valamikorit, a valódit. Miután az így, a rekonstrukció kedvéért készített tárgyhoz tartozó, leírókartonban olvasható adatok jó része is a valamikori tárgyra mutatnak, nem vehetjük számba másként mi sem. Úgy tekintjük az elemzés során, mintha a valódi játéktárgy volna kezünkben a helyettesítő helyett.

A másik csoport tárgyai ugyan játékokra emlékeztetnek, de ezek sohasem voltak játéktárgyak, velük sohasem játszottak, játékra való alkalmasságuk nem volt szempont készítésükkor sem, dísz tárgyként funkcionálnak. Ilyen tárgyak például a babák cégéreként, vagy faeszközök kocsmái felszerelésként.

A néprajzi gyűjteményben összesen 574 egység a „népi játékokhoz” 459 egységet (80%), a „polgári játékokhoz” 8 egységet (1%, a helytörténeti gyűjteményben található a többi), az „intézményi játékokhoz” 107 egységet (19%) sorolhatunk. Ebből 288 egységet 1970 és 1975 között gyűjtöttek és leltároztak be. Ez azt jelenti, hogy az egységek felét ebben az időszakban gyűjtötte fel a múzeum.

A másik intenzív gyűjtési időszak az 1991 december 13-án, a Városi Képtárban „*S aki él, mind-mind gyermek...*” című gyermekjáték-kiállítást²¹ megelőző időszak. A kiállításon mind a „népi”, mind a „polgári” játékok láthatók voltak. A pályázatként küldött, a diákok által készített játéktárgyak egy külön teremben kaptak helyet. A kiskanizsai Templomtéri iskolából 21 tárgyat (19 egységet) küldtek be. A tárgyak készítői a gyerekek voltak. Vehetnének akár mindegyik játékot az „intézményi” kategóriába is, de a leíró kartonokból kiderül, hogy a tárgyak többsége használt (pl. csúzli, baba), régebben és nem a múzeum kérésére készült. Ugyanerre a kiállításra a Rozgonyi úti Általános Iskola is adott gyöngyfűzéssel készült tárgyakat (10 egység), melyeket a tanulók a nevelő irányításával készítettek, s melyek nem használtak, kifejezetten a múzeum számára készültek. Ez is mutatja, hogy mennyire sokszínű a kapcsolat a gyermek az iskola és a múzeum között, illetve, hogy mennyire tisztázatlan marad az a kérdés, hogy ezek a játékok vagy játéktárgyszerű kiállítási tárgyak hogyan is illeszkednek a kanizsai gyermekek játékkultúrájába. A Rozgonyi úti tárgyakat bátran „intézményi”-nek tekinthetjük, míg Kiskanizsa egy néprajzi szempontból sajátos egységet képvisel, ahol a hagyományozódásnak is van szerepe a gyűjteménybe került játékok készítésében, a „paraszti gyermekjátékok” csoportjába vesszük figyelembe az elemzésnél.

A kiállítások amúgy is központi szerepet tölthettek be a gyűjtésekben, más településről (pl. Zalaszentbalázs, Pogányszentpéter) is vannak erre utaló adataink. Ilyenkor mindig készítettek idősebbek olyan játékokat, melyeket utoljára gyermekkorukban, azaz játékrekonstrukciók születtek.

Földrajzi jellemzők

A játékok olyan területről származnak, mely mind földrajzi, mind néprajzi szempontból nehezen behatárolható. Sok történeti változás után ma leginkább a kereskedelem és a munkaerőpiac rajzolja ki legélesebben. Ez a táj Nagykanizsa város természetes vonzáskörzete. Néprajzi vonatkozásokban is kimutatható az erős hatás a közeli somogyi (vagy volt somogyi) falvakra. Kerecsényi Edit a Göcsejtől délre, Hetéstől délkeletre, a muravidéki horvátságtól keletre, Belső-Somogytól nyugatra eső tájat külön nem nevezi meg, községeit kimondatlanul is a „vegyes“ néprajzi területekhez sorolja. Három, a gyűjtési területen belül elhelyezkedő, néprajzi szempontból karakteres és jól kutatott kisebb táj a Mura menti horvát falvak térsége,

Zalacomár környéke, Nemespátró és környéke (Surd, Belezna, Liszó). Emellett a gyűjtöttebb falvak közé sorolható a Somogy megyei Pogányszentpéter is.

Az alábbi táblázatban 41 település sorolódik, de így is kimaradt néhány néprajzi szempontból jelentős, a múzeumban más tárgyi anyaggal magát képviselő Nagykanizsa környéki falu (például Szepetnek, Sormás vagy Nagyrécse).

A tárgyak származási helyét összegző táblázatban azt a helyet vettük származási helynek, ahol használták a játékot és ez nem minden esetben egyezik a gyűjtés helyével. Például a surdi körzetesített iskola közreműködésével jelentős nemespátrói anyag került a gyűjteménybe. Ha a játékkal több helységben játszottak (több nemzedék), akkor mindig azt a helyet tekintjük származási helynek, ahol utoljára játszottak vele.

Település	„paraszi“	„polgári“	„intézményi“	összes
ZALA MEGYE	JÁTEK			
	egység	egység	egység	egység
Belezna	38			38
Borsfa	8			8
Bucsuta	2			2
Csörnyeföld	1			1
Csapi	23			23
Eszteregnye	1			1
Felsőrajk	7			7
Galambok	2			2
Hosszúvölgy	1			1
Letenye	10	3	13	26
-Egyeduta*	11	-	-	11
Liszó	1			1
Lovászi	2			2
Molnári	1			1
Murakeresztúr	31	1		32
Murarátka	1			1
Muraszemenye	17			17
Nagybakónak	8			8
NAGYKANIZSA	19		32	51
-Bagola**	2			2
-Kiskanizsa**	34			34
-Miklósfá**	23			23
-Palin**	42			42
-Sánc**	6			6
Nagyrada	8			8
Nemespátró (korábban Pátró)	59	4		63
Oltárc	1			1
Ormándpuszta	2			2
Órtilos-Szentmihály hegy	2			2
Pölöskefő	4			4
Pusztamagyaród	7			7

Település	„paraszti“	„polgári“	„intézményi“	összes
ZALA MEGYE				
	JÁTEK			
	egység	egység	egység	egység
Rigyác	1			1
Sand	1			1
Surd	8	-	29	37
Újudvar	1			1
Várfölde	3			3
Zajk	12			12
Zalaegerszeg	7			7
Zalacomár (korábban Komárváros is)	11			11
Zalászentbalázs	10	-	33	43
Zalaújlak	4			4
SOMOGY MEGYE				
Berzence	3			3
Csurgó	2			2
Pogányszentpéter	19			19
Somogyudvarhely	2			2
Szenta	1			1
ÖSSZESEN	459	8	107	574

* Ma Letenye város részeként élő valamikori önálló település

** Ma már Nagykanizsa város részeként élő valamikori önálló település

36 zalai és 5 somogyi település képviselteti magát. Ha a Nagykanizsa környéki településekkel összehasonlítjuk e sort, láthatjuk, hogy a települések több mint fele van reprezentálva, még ha nem is egyforma súllyal. Látható, hogy a néprajzi irodalomból jobban ismert községek (pl. Nemespátró) tárgykészlete jelentősebb mind számában, mind összetételében más községeknél.

Van azonban a gyűjteményben néhány távolabbi földrajzi kapcsolatra utaló játék is, melyek vagy rokoni kapcsolatok, vagy az 1991-es kiállítás okán kerültek a gyűjteménybe, többnyire városokból. Ilyen például néhány Kőszegen, 1918-ban kapott cserép játékedény készlet (TGYM 71.69.10.-TGYM 71.69.14.), mely később a családdal együtt Belezsnára, majd Nagykanizsára került, vagy az 1991-es kiállításra Galántáról idekerült játék. De nem csak maga a tárgy, hanem a hagyományozódott technika is származhatott messzebből. Egy ajándékozott papírból készült két tehén (TGYM 71.93.3) kapcsán kiderül, hogy az ajándékozó selmecbányai édesanyjától tanulta, aki „egész istállóra való” állatot vágott ki gyermekeinek, akik 10-12 éves korukig játszottak (Mindegyik említett játék már Nagykanizsáról került a gyűjteményben, itt játszottak vele utoljára.)

Tematikus jellemzők

A játéktárgyak játéktevékenységhez kapcsolódnak. A játéktárgyak felosztása azonban nem követheti telje-

sen a játéktípusok felosztási rendszereit, hiszen olyan szempontokat is figyelembe kell vennünk, melyek a játéktárgyra, mint tárgyra vonatkoznak. Ilyen a tárgyak anyaga, vázszerkezete, illesztési módjai és technikai, esztétikai megformáltsága, díszítményei.

1. Tárgykészítő játékok

Lázár Katalin felosztását²² követve a tárgykészítő játékok kategóriájába soroljuk a szerepjátékokban használt tárgyakat. A szerepjátékok célja az élet egyes területeinek, tevékenységének modellezése. Ezért a gyűjtemény játékeinak tematikus bemutatása is a szereptémák szerint halad, (az állatok utánzása, babázás, főzés, takarítás, kenyérdagasztás, katonáskodás, gazdálkodás stb.) majd az egyazon témakörhöz tartozó tárgyak szerkezeti-anyagi (tehát technikai) szempontú megközelítése alapján.

Állatalakok

Az állatok elsősorban a kisebb gyermekek kedvelt játékaik, nagyobbaknál kabalaként, szerencseállatként „él” néhány kiválasztott játék, de játéktevékenység már nem kapcsolódik hozzá. A házi és vadállatok játékokban való használata között azonban – a leíró kartonok szerint – nagy különbség mutatkozik: a vadállatokkal elsősorban állatmeséket játszottak, a házi állatok pedig a parasztgazdaság modellezésére szolgáltak (többnyire a valós szituációs helyzetben, például ökrök szekér előtt. Ezért a házi állatokat a gazdálkodás témakörében említjük.)

Az állatábrázoló játékok nagyobb számmal iskolai-óvodai tevékenység során jöttek létre, az itt szereplő 18 azonban – a leíró kartonok tanúsága szerint – mindenképp népinek tekinthető. Ezt bizonyítja még a tárgyak adattári emlékekből rekonstruálható története, a felhasznált anyag és a technika is. A paraszti világban létrehozott játékok anyaga ugyanis a helyben fellelhető anyagokra épít, mint a fára, szalmára, vászonra, sárra, stb., míg az oktató-nevelő intézményekben sok ipari anyagot (pl. műanyagot), elsősorban maradék anyagot használnak fel, ez utóbbira példa a gyűjteménybe bekerült surdi műbőrállatkák. De technikai különbség is fellelhető: a felgyűjtött játéktárgyak esetében a paraszti játékszerek rögzítési módja a csomózás, csapolás, addig az „intézményi” csoportba tartozók esetében döntően a ragasztás. A varrás, szögelés, szögecselés és a papír használata már a paraszti játékoknál is gyakori. Itt felvethető a kérdés: az anyaghasználat változása lehetővé tesz-e korszakolást? Minden bizonnyal, de erre az adott játékok alapján még nincs mód. (Természetesen ez elmondható a többi tematikus csoport esetében is.)

Vadállatok	béka	1
	cserebogár	1
	egér	1
	katicabogár	1
	krokodil	3
	nyúl	1
	őz	2
	sün	2
	szarvas	1
	teknősbéka	1
	vaddisznó	1
	zsiráf	3
Összesen	18	

Emberalakok (a „Babák)

A babák teszik ki a gyűjtemény játékeinak legnagyobb részét, s ha a helytörténeti gyűjteményrészéből is kigyűjtenénk a babákat, számarányuk még nagyobb volna. De indokolja-e valami gyűjtésük ilyen nagy arányát. A gyűjtemény alapján bátran mondhatjuk: leginkább használatuk gyakorisága, változatosságuk, és az a tény, hogy a felöltöztetett baba tulajdonképp egy komplex játéktárgy: szerkezete, neme, viselete van. Szerkezete, típusjegyei (amiből pontosan tudhatjuk, hogy „ki” is az illető eljátszott személy) egyedivé teszik. Típusjegyei közé tartozik mérete, alakja, hajzata, arcvonásai, arcszöze, öltözete, a hozzá tartozó segédeszközök (szerszámok, piperecikkek, ruhakészlet, stb.).

A babák tipizálása – épp a sokféle stílusjegy miatt – leginkább szerkezetük alapján történhet. Bár függ a

szerkezet a felhasznált anyagtól, az anyag változása nem hozza feltétlen magával a szerkezet változását is.

A babák vázszerkezet szerinti csoportosítása:

Babák	lemez-babák (farost, papír - „paprika jancsik“)	9
	merev szerkezetű - csuhébabák	33
	merev szerkezetű - természetbabák (gesztenye, makk, stb, de nem kukoricacsuhé)	5
	merev gerincű (faág, drót, csutak, söröcsüveg + textília)	37
	nem merev gerincű és szerkezetű (textília, kóc)	39
Összesen	123	

A gyűjtött anyagban nagy számúak a kukoricából (szárából, csutkájából, csujából) készített babák s a leírásokból látszik, hogy a paraszti használatban túlsúlyban voltak. Volt köztük csutára (a kukoricafej szemektől megfosztott merev részére), kukoricaszára, ágakra épített ugyanúgy, mint csak csuhéból készült. Néhány darab azonban már nem tekinthető népi játéknak, inkább népi iparművészeti emlékeknek. A kukoricababák „sorsára” jellemző egy miklósfai „menyaszony baba” leírása szerint a készítő édesanyja ilyenel játszott. Cérnát és tüt vitt a mezőre, mikor törték a kukoricát, ilyen babákat készített magának. Így vallott használatáról: „*Ennek a babának inkább csak az elkészítése volt érdekes ... Én ilyen babával nem játszottam, és nem is tudom, hogy milyen az, ha valaki nem szereti a babáját, mert hogy szerethet egy kislány olyan babát, amit csak egy napra csinál, mert ezt eldobták.*” (TGYM 71.92.5.) Ugyanez olvasható ki egy egyedutai baba kapcsán lejegyzett adatból:

„*Az ajándékozónak ... két gyermeke van, egy fiú és egy kislány. Édesanyjuk 4-5 ilyen babát készített számukra, eléjük kis kosarakban pár szem babot, kukoricát, krumplit tett. A babákat székhöz, padhoz támasztották, ezek volta a kofák, a gyerekek pedig a vásárlók. Kavics volt a pénz....5-7 évesek volta akkor. A babák persze hamar tönkrementek, nem is nagyon becsülték meg őket, hisz édesanyjuk percek alatt készített számukra ilyen babát.*” (TGYM 71.51.1/)

Csak a kereszt alakú ágvázra öltöztetett rongybabák száma közelíti meg a csutkababák számát.

A babákkal kapcsolatosan sok folklóradat előkerül, hiszen meseszereplők, etnikai sajátosságok örökítőnek meg neveikben. A tölgyfadeszkából házilag kifaragott „ördög baba”, „kránic baba”, „kolompár baba” 1955-ben került a gyűjteménybe, 1900 körül készítette

a somogyudvarhelyi adományozó apósa 5-6 éves fiának (TGYM 55.55.2; TGYM 55.55.3.)

A babázás játékcselekvésébe enged bepillantást a palini (ma Nagykanizsához tartozó egykori falu) „fűrészporos baba” leírása. A baba testét azért varrták ritkán szőtt rongyból, hogy kihulljon belőle a fűrészpor. Játék közben így sírt, vagy pisilt a baba. (TGYM 71.86.4.)

A babaruhák és ékszerek a babázás kellékei. De amíg a babaruhák szerves részei a babáknak, addig az ékszerek különálló mellékletek. 1 karkötő és 2 nyaklánc van a gyűjteményben, melyeket nagyobb díszbabákon használtak. Az falusi lánykák egyszerűbb babák (és sok esetben saját maguk) ékszereit virágfüzérből, szalmából, szénából készítették, ezek természetesen nem kerültek a gyűjteménybe.

Az alábbi három tematikus egység (a ház és háztartás, a gazdálkodás és munka, a közlekedés és teherhordás) közös jellemzője, hogy a legtöbb gyűjtött játék készlet egy darabjaként került a gyűjteménybe, vagyis a gyűjtés teljes sorozatok, készletek beszerzésére összpontosított leginkább. Ez a választás lehetővé teszi a játékok közvetítette háztartás-kép, gazdaság-kép, egyáltalán paraszti világgép meghatározását, de csak a játék életterének leírásával együtt.

A lányok birodalma: ház, háztartás

A gyűjteményben ház, háztartás tárgyaival egytől egyig lányok játszottak. A gyűjtő számára is kedves lehetett felszerelt babaházat gyűjteni, hiszen egy-egy ilyen sokdarabos együttes (melyben minden tárgy külön egy-egy egység, hiszen egy-egy darab nélkül is használható az tárgye gyűjtés játéka) jól kiállítható, és jól adatolható. Ehhez a tárgycsoporthoz - teljes joggal - hozzá vehetnénk azokat a kis méretű, elsősorban csak rongyból vagy csuhéból készült babákat, akiknek otthonai voltak ezek a szobák.

A melencéket és teknőket, mivel a leírások alapján egytől-egyig lányok használatából, bababútorokkal, babákkal kerültek a gyűjteménybe, a háztartási eszközökhez soroltuk. De lehetséges volna a gyermekneveléshez (mint bölcső) és a gazdálkodáshoz (mint tároló edény) rakni. A teknőket, melencéket elsősorban a cigány fafaragók „teknővájók” készítették, tőlük vásárolták a szülők vásárfiaként. A legkorábbi 1915-ben vette a zalaszentbalázi adományozó édesanyja pölöskefői cigányoktól vette, illetve rendelte meg. (TGYM 65.21.2.)

Lakáskultúra és háztartás	ágy	5
	asztal	5
	babaház	1
	bölcső	1
	„csikó sparhelt“	1
	tükrös szekrény	1
	sarokpad	1
	szék	6
	szekrény	8
	tálas	2
	tulipános láda	1
	Összesen	32
	cekker	2
	ciroksöprű	1
	csutora	1
	fakanál	11
	fazék	2
	gyúrótábla sodrófával	1
	kenyérszakasztó	1
	korsó	9
	kuglófforma	1
	melencék, kisteknők ¹	12
	pemet	1
	sütőlapát	1
	szénvonó	1
tál	3	
tányér	6	
vizespad csöbörrel	1	
Összesen	54	

A fiúk birodalma: a gazdaság

A többnyire fiúktól gyűjtött tárgyak elsősorban a paraszti munka eszközeinek kicsiny modelljei, meglepő változatossággal. Azonban van itt egy-két tárgytípus, amilyennel lányok is játszhattak a visszaemlékezések szerint. Ilyen a kapa, a malom, a kosár. A boltos pult és szekrény, a macska kislányok játékaik voltak.

A 14 kosár közt azonban van olyan is, mely a játék-funkció mellett gazdasági tevékenységhez (például málnagyűjtéshez) is szolgált.

A teknőket, melencéket zalai beások („teknővájók” készítették, amikor egy-egy nagy teknőt (mosásra, disznóvágásra hússzónak) rendeltek, ilyen kisebbeket is kértek a gyerekeknek, de egy részük vásárfiaként került az adományozóhoz.

Gazdálkodás, munka	Munka-szituációk	favágók	2
		boltos szekrény	2
		boltos pult	2
	Munka-eszközök	ásó	1
		eke és taliga	2
		fűrészbak	2
		favilla	1
		fejsze	1
		gereblye	1
		járom	3
kapa		3	
keretes fűrész		1	
létra		1	
traktor	1		
ostor	1		
Épít-mények	gémeskút és kávája	1	
	malom	2	
Házi-állatok	kakas	1	
	kutya	1	
	ló	6	
	macska	1	
	sertés	1	
	szarvasmarha (tehén és ökör)	18	
Teher-hordás	kocsi, szekér	3	
	kosár	14	
	talicska	2	
Összesen		74	

Közlekedés

A közlekedés témakörében olyan játékokkal találkozunk, melyközül csak a korcsolya és a szánkó és 2 vizijármű sorolható egyértelműen a paraszti világ hagyományos játékaik közé. Az autó, a repülő, a mozdony már a technikával találkozó falusi gyermek játéka, s gondolhatnánk, boltban vásárolt polgári játék. Azonban mindháromat maga a játészó készítette szülöi segítségével, természetes anyagokból.

Közlekedés	autó	1
	fakorcsolya (1 pár)	2
	repülő, rakéta	4
	sífelszerelés	1
	szánkó	3
	faszállító tehervonat és mozdonya	2
	vizijármű	3
	Összesen	16

Katonáskodás

Ezek a tárgyakon érezhető leginkább a korok, korszakok változása. A paraszti játékkultúra egyszerű fegyverjátékai mellett a fa gépfegyver-modell, fapuska és a fatank képviseli (mindkettő saját készítésű) az újabb haditechnikát.

A csúzlik már a gumit ismerő, használó falvak játékaik. Összekötő kapocs a paraszti kultúra és az ipar között.

Itt, a katonáskodásnál érdemes megjegyezni, hogy vannak játékokban használt tárgyak, melyeket sohasem gyűjt gyűjtő, mert nem játék céljára készültek, jöttek létre. A katonáskodás esetében a gyűjteményben sajnos nem található parittyva vagy csúzli kövei, cseresznyemagjai, a kardként használt botok, fakanalak, a harci sisakként felvett kondérok, a pajzsként használt fedők, deszkák és társaik tartoznának ide.

Katonáskodás	Szűrő-fegyver-modell	kard	4
		kés	3
		nyíl	1
		csúzli	13
	Lő-fegyver-modell	bodzapuska	3
		gépfegyver-modell	1
		krumpli-puska	3
kőcpuska		1	
pisztoly		4	
Harci jármű	puska-modell	1	
	tank	1	
Összesen		35	

Tanulás, művelődés

Ezek a játékok már a polgári világ felé mutatnak. Nem a népi játékok közt jöttek létre, hanem az intézményi, iskolai játékkultúra játékaik.

Tanulás	iskolapad	1
	iskolásgyerek	6
	tábla	1
	Összesen	8

Vallási élet

A falusi társadalom vallásos társadalom. De a vallás inkább a felnőttek világa, így nem csodálható, hogy kevés tárgy képviseli e témát a gyűjteményben.

Vallási élet	harangtorony	1
	kápolna	1
	sírhalom	2
	kereszt	2
	Összesen	6

Zene

A zene eszközeinek modelljeivel elsősorban fiúk játszottak, nem véletlen, hogy a kukoricahegedűkből van a legtöbb, Dél-Zala jelentős kapás növénye a kukorica, melyet régebben emberi étkezésre is, ma már általánosan takarmányozásra használnak. A kukoricahegedű mellett babák, állatok készültek kukoricából, a kukoricacsutka pedig gyakorta használt építőjátéka volt a falu kisebb gyerekeinek. Egyszerűbb táblás vagy ügyességi-dobó játékokra is gyakorta használtak kukoricát.

A falu zenei világának korábbi korszakát idézi a citeramodell, a sokféle síp, az újabbat a gitár.

Zene	citera	1
	gitár	1
	hegedű	1
	kukoricahegedű	37
	kürt	1
	síp	7
	Összesen	6

2. Eszközös ügyességi játékok

Az eszközös ügyességi játékok játékszerei a legizgalmasabb csoport, hiszen ezek használata igényel a legtöbb magyarázatot, a játék szabályainak ismeretét.

Összegző bemutatásunkban csak két játékról teszünk bővebben említést. Az egyik a cigánygyerek nevű játék, melynek lényege egy golyó vagy kúp belehelyezése a tartóba (a tartóhoz madzaggal van rögzítve a golyó, vagy kúp). Az elnevezés erotikus felhangú s valószínűleg csúfneve ennek a játéknak, azonban az eredeti elnevezés más eltűnt a kollektív emlékezetből a leírás idejére.

A másik a Dél-Zalában nagyon kedvelt blincke. A blinckéről (*brincki*) és a csülkőzésről, e kedvelt dunántúli játékokról sok ismertetés megjelent már,²³ helyi változatait szép számmal gyűjtötte a múzeum. Földesi Tibor tanuló 1971-ben a maga készítette blincke (*brincke*) kapcsán így mondta el a játék menetét: „*Ma is szívesen játszunk vele. Legelőször hosszúkás lyukat kaparunk a földbe. A brinckit a lyuk fölé tesszük. A botot aládugjuk és meglökjük. Ha a brinckit el tudja kapni a másik gyerek, akkor aki kezdte, lekopott. Ha a brinckit nem tudja elkapni, akkor, ahova leesett, onnan kell nekidobni a lyukon lévő botra. Lüketés után a földön a brincke mozog, akkor bele is lehet rugni. Aholl megáll, onnan dobnak. Ha nem dobja meg a botot, akkor, aki kezdte, annak hármat kell csipetni. A fiu kezébe veszi a botot és ráüt a brincke végére. Amikor a brincke felugrik, a bottal bele kell ütni. Ha mind a háromszor sikerült a csippentés, akkor ahol leesett, onnan kell számolni a lyukig. Ha a három közül egy csip, akkor is érvényes a számolás. Ha az illető a felugrott brinckibe többször is beleüt, akkor*

anyjasával kell számolni, ahol a brincke leesik. A csipentés után újra rugatnak és kezdődik újra a játék.”(TGYM 71.84.12.)

Az eszközös tárgyai nem olyan változatosak s kialakításukban elsősorban a játék kívánta – sokszor minimális – követelmények játszottak szerepet. Persze az ügyesebbek és a gazdagabbak szebb játékokra tehetek szert, de ez az szépség – szó szerint is – hamar elkopott.

Hangot nem adó ügyességi játékok	cigánygyerek	5
	csiga ostorral	7
	„csörgő“ (Ez a tárgy tulajdonképpen nem ad hangot, fa összerakó játék)	3
	gombpörgető	1
	papírsárkány	2
Hangot adó ügyességi játékok	kereplő	1
	likaskulcs	3
	pörgető „büngető“	6
	tücsök	1
Sportszerű játékok	blincke botjai	3
	csülkölő botjai	1
	kóc labdák	2
	rongylabdák	5
	szórlabdák	1
	pötye tartó és pötye	1
	Összesen	42

III. Kapcsolatrendszerek a játékok mögött

A játékok, a játszás társadalmi jelenség sokféle technikai-társadalmi és kulturális kapcsolatrendszerrel. Ez a kapcsolatrendszer felvillan a játékleírásokban, a leírókartonokon, adattári anyagokon.

Környezet - Anyag - Játék

Az anyag, a játék lényeges eleme. Néhány játéktípusnál pedig egyszerűen az anyag egy fizikai sajátos és izgalmas tulajdonsága hathatott a játék kialakulására felé. Ilyennek kell tartanunk a durranó, pörgő játékokat. Sajnos nem minden anyag hosszú életű, a játékok közül leginkább a törékeny természetű játékok megújítandók. Vannak olyan gyermekjátékok (tárgyak, melyek be sem kerülhetnek múzeumi gyűjteménybe romlandóságuk miatt (például a virágfüzerek).

A népi játékok esetében az anyag s környezet kapcsolata a lehető legszorosabb. E kapcsolatnak több aspektusára is jó példát találunk a gyűjteményben.

- a, A játék és időjárás kapcsolata: a szabadtéren játszott játékok olyan anyagokból készülnek – elsősorban keményebb fákból, durvább szövetekből – melyek jól bírják az időjárást. vannak olyan játékok, melyek szoros kapcsolatban vannak az időjárással: például a hóból és jégből készült játékok.
- b, Játék és terepadottságok kapcsolata: A terepadottságok magukban is hordoznak játéklehetőségeket. Dél-Zala és a szomszédos somogyi részek dombjai közt sok ér, patak fut, ami jó alkalmat ad víz hajtotta játékok kipróbálására. Szép példája ezeknek a vízi játékoknak a gyűjteményben található három vízimalom.
- c, Játékeszköz előállításához szükséges alapanyag is a környezettől függ. Az agyagos zalai vidékeken könnyű sárgóbócot gyúrni. A játékok olyan fafajtákból készülnek, melyek honosak a területeken.
- d, Játék és gazdasági környezet:

Ez a kapcsolat azon természetjátékoknál a legnyilvánvalóbb, ahol természet növény vagy tenyésztett állat valamely részét használják fel. Tulajdonképp ez egy egyirányú determináció, hiszen a gazdasági viszonyok által kialakult növényvilág és állatvilág, mint természeti környezet adott a gyermek, illetve a játék készítője számára, a játékkészítés nem befolyásolja a gazdasági tevékenységet.

Egy-két olyan esettel találkozunk csak, ahol egy specialista, de nem elsősorban játékkészítéssel foglalkozó kézműves gazdasági tevékenységként végzi a játékkészítést. Ilyen a babát és ruhát is varró asszony, vagy a fafaragó cigány ember, aki a melencék, teknők mellett játék gyanánt azok kicsinyített mását is elkészíti. De van adatunk olyan asztalosra, ácsra, bognárra, aki a rokonságba, ajándékként elkészített egyegy hintalovat, fa állatfigurát, mozgó emberfigurát.

Készítő- Közvetítő – Használó - Gyűjtő

A készítő lehet maga a használó, de gyakrabban olyan ügyesebb felnőtt vagy idősebb gyermek, aki tisztában van a tárgy használatával. Közvetítő többnyire az ajándékozó, vásárló szülő. Ha a készítő egyben a használó is, elmondható, hogy a gyermekek számára könnyebben elkészíthető tárgyakat készít, s általában hamar elhasználódnak e tárgyak. Néli Ágnes (Mura-keresztúr, TGYM 71.6.2) 12 éves tanuló mondja 1971-ben: „Szoktunk csinálni kóclabdát. Evvel is rendesen dobálóztunk. Kukoricaszárból is sokféle játékot csináltunk régen, tehenet, szekeret, malmot, még disznót, meg vajútot is.”

A készítő – használó leírása kapcsolat néhány tárgy esetében három nemzedékre is visszavezet a tárgy történetébe. Egy zajki „Öreg Csire János, a nagyapám pintér volt, biztosan ő csinálta még apámnak, de még én is játszottam vele...” – mondja a már felnőtt

ajándékozó Csire Zoltán /TGYM86.15.4/ Sajnos az ajándékozó életkor nem volt feltüntetve, de körülbelül az 1920-as évekre lehet a tárgy készítését elhelyezni.

A rokonsága tartozó gyermek számára készítésre egy példa: egy galamboki gyerekszánkóról és annak „élettörténetéről” így emlékezett Kuti Lászlóné (75 éves, TGYM 78.45.20) „Keresztapám csinyáta, a Kuti László, 1936-ban. Diófa, hársfa. Aztán született a Laci, akko visszahoztuk. 1961-től nem használjuk.”

Specialista valamely, az adott játéktárgy készítésével rokon szakma jeles képviselője lehetett leginkább. A játékkészítés, ha az a paraszti közösségen belül is maradt, mindig kitermelte a maga ügyes kezű specialistáit. Két példa: „Készítette az ajándékozó édesapja (jármot), Fehér Miklós, aki igen ügyes parasztember volt, s mindenféle kézimunkát elvégzett. A fiának sok gyerekjártékot faragott, később az unokáknak is, mert főleg régen, nem adta volna pénzt gyermekjártékra.” (Ambrus Sándorné, 36 éves, Kerkaszentkirály TGYM 72.32.5)

„Az első babát 15 éves koromban varrtam magamnak, azt én őriztettem,...amíg az én gyereke meg nem született. Még a lányom is játszott vele. Én az újságból vettem ki a szabásmintát, azt kicsinyítettem, nagyítottam, ahogy kellett. Csinyátattak velem az egész környéken, úgy olcsóbban jött.” (Török Józsefné 42 éves, Hosszúvölgy TGYM 77.18.3.1)

A kisparaszti gazdálkodásban, mely elsősorban önellátásra rendezkedett be és alacsony pénzforgalomra, természetes volt az a mentalitás, hogy a bolti gyermekjáték (és a könyv, vagy más, a polgárságnál használt tárgy) a luxus kategóriájába tartozott, de a gazdagodással egyenes arányban jelennek meg ezek a bolti, vásári („polgári”) játéktárgyak is.

Játszó - a játszó társadalma (gyermektársadalom) - helyi társadalom

A játék a társadalmi tevékenység. Mint szocializációs eszköz., elsősorban a gyermekjáték, *nem csak a kultúra megismeréséhez és elsajátításához járul hozzá, hanem rögzíti a csoport tagjaival való érintkezés eszközeit, módjait, szabályait is,...az emberi, társadalmi viszonyokat is érzékelteti.* Ezért csak részben független (amennyiben szabad akaraton alapul).²⁴

A múzeum adatlapjaiból jól látható a játéktárgyak nemek szerinti megoszlása, akár a készítés, akár a használat aspektusából: a lányok leginkább a babázó-háztartásvezető asszonyélet, a fiúk leginkább a gazdálkodó-katonáskodó férfiélet szerepjátékait játsszák, a – vélhetően újabb – tanulás, vallás, polgári életmód tematikák és a labdázás mind a fiúkhöz, mint a lányokhoz egyformán köthető.

A gyermekjátékban az élet minden aspektusa megjelenik, így azok az elemek is, melyek az adott tár-

sadalom hierarchiájára vonatkoznak. E jelző funkciója a játékoknak kettős abból a szempontból, hogy egyfelől a gyermektársadalom sajátos hierarchiáját, másfelől az egész faluközösség hierarchiáját jeleníti meg. A kétféle tagolódás eltérő, minden bizonnyal a felnőtt társadalom tagolódása erősen hat a gyermektársadalomra, de a gyermektársadalomnak is vannak „szuverén” területei.

A társadalmi presztízs megjelenik a játéktárgyak minőségében, mennyiségében, és korai leváltásában is. Ez jól látható a nemespátrói játékokon, melynek egy nagy része az ott és elismert evangélikus lelkész családjától származnak. De erre utal egy muraszemenyei asszony megjegyzése is: „A gazdagok és szegények labdája között volt különbség, mert a gazdagoknak szép, formás labdájuk volt, több részből szabták, varógéppel varrták meg, a szegény meg megvarta, ahogyan tudta” (TGYM 71.84.2.)

A falu rítusai is megjelennek a játékokban, melyre jó példa az egyedutai gyászoló baba: „Az ajándékozó számára nagyanya készítette...1970 novemberében. A kislány nagybátyja halála után a családban nagy volt

a gyász...és az unoka kérte nagyanyját, ...gyászoló babát csináljon neki.” (TGYM 71.52.1.)

Összegzés

Az 1951-től folyamatosan végzett gyűjtés eredményeként egy gazdag, sokféle elágazó gyűjtemény jött létre a Thúry György Múzeumban, melyet e tanulmányban csak legjellemzőbb és a ma gyermekjáték-kutatása szempontjából oldalairól mutathatunk be. A gyűjtés jelenleg is tervszerűen folyik s kiállításokban – még ha apró részegységekként is – megjelenik a gyűjtött anyag. Látható, hogy a gyermekjátékok és a rá vonatkozó információk gyűjtése és rendszerezése lehetővé tesz egy mélyebb, társadalomnéprajzi-mentálitástörténeti szempontú elemzést. Ennek célja egyfelől Dél-Zala játékkultúrájának feltérképezése, másfelől a gyűjtés további céljainak és formáinak meghatározása lehet. Azonban ehhez további gyűjtés szükséges – nem csak a játékban használt tárgyak, hanem az adatok vonatkozásában is.

Jegyzetek:

- 1 Kresz M. 1948.
- 2 Török Ferenc: A székely gyermekvilág ezer év múltán. Sepsiszentgyörgy, 1896. Kresz M. 1948. 5.o.
- 3 József Dezső: A nyikómenti gyermek magakészítette játéka. Kolozsvár, 1943. Kresz M. 1948. 7.o.
- 4 v.ö. Bibliográfia In: M.N.VI. 649-682.o., Bibliográfia In: Lázár 1997 26.o.
- 5 Lázár K. 1990.
- 6 Lázár K. 1997; 2002.
- 7 Gönczi F. 1912, 1914,
- 8 Elsősorban iskolások által írt pályázati anyagok.
- 9 Gönczi F. 1937, 1940
- 10 Együd Árpád gyűjtései lásd Szapu M. 1996.
- 11 Szapu M. 1996.
- 12 Szapu Magda (1990) listáját tekintve Zalából ilyen Letenye (69.6.1.1-3.), Nagykanizsa (80.59.2), Somogy megyéből Pogányszentpéter (73.42.1-34.)
- 13 Niedermüller P. 1990a, 537-539.o.
- 14 Niedermüller P. 1990/b 542.o.
- 15 Niedermüller P. 1990/b 542.o.
- 16 Lázár K. 1990.
- 17 Kresz M. 1948. 9., Lázár K. 1990. 546. Számomra problematikus a különbségtétel definiálása. Ugyanis definiálni kellene, hogy mi tekinthető szabálynak és mi nem. Még a szituációs játékoknak is – pl. a babázásnak – nagyon szigorú, a szerepnek megfelelő szabályrendszere lehet. Másfelől: meggyőződésem, hogy minden tárgy (még a nem játék céljára készült is) csak valamilyen szabályszerűség vagy „idea” mellett alkalmas önmagában is (szituációs) játéokra. (Lehet ez az „idea” csak egy viselkedésminta követése is akár.)
- 18 Gönczi F. 1937. 7.
- 19 Egy egység egy játéktárgy alkatrészeivel és tartozékaival együtt (például kukoricahegedű vonóval). Nem egy egység az egy babaszobához tartozó bababútor készlet!
- 20 Egy játék a hozzá tartozó eszközökkel jelent egy egységet, például a kukoricahegedű teste és vonója
- 21 A kiállításon nem csak a nagykanizsai múzeum, hanem más múzeumok tárgyait is kiállították.
- 22 MNVI. 547.-560.
- 23 v.ö. Szapu M. 1996.; MNVI. 649-682.
- 24 MNVI. 547.

Irodalom:

BARTHA KÁROLY

é.n. Játék In: A Magyarság néprajza IV. A Magyarság Szellemi Néprajza. Budapest, 453-492.

GAZDA KLÁRA

1980 Gyermekvilág Esztelneken. Bukarest

GÖNCZI FERENC

1912 Gyermekjátékszerek Göcsejből és Hetésből. In: Néprajzi Értesítő XIII. 84-94.

1914 Göcsej és hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár

1937 A somogyi gyermek. Kaposvár

1940 Somogyi gyermekjátékok. Kaposvár

HAIDER EDIT

1979 Játékszer In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 672-674.

HAJDÚ GYULA (szerk.)

1971 Magyar népi játékok gyűjteménye. Budapest

HINTALAN LÁSZLÓ - LÁZÁR KATALIN

1980 Gyermekjátékok. Hévizgyörk. Szentendre

KISS ÁRON

1891/1984 Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Budapest

KNÉZY JUDIT

1981 A somogyi gyermek életének kutatása In: Somogy Megyei Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár, 83-94.

LÁZÁR KATALIN

1990 Játéktípusok, játékok rendje In: Magyar néprajz VI. Népzene - Néptánc - Népi játékok. Budapest, 544-648.

KRESZ MÁRIA

1948 A magyar gyermekjáték-kutatás Budapest

LÁZÁR KATALIN

2002. 1. A népi játékok elmélete In: Gyertek, gyertek játszani I. Budapest

LAJOS ÁRPÁD

1968 Módszeres szempontok a népi gyermekjátékok rendszerében. In: Hermann Ottó Múzeum Évkönyv VII. 139-156.

MARKÓ IMRE LEHEL

1953 A gyermekjátékok rendszerének kérdéséhez. In: Ethnographia LXIV. 349-366.

NAGY IMRE

1908 Hajítófa. A csiki pásztorgyerekek játékaról. In: Magyar Nyelvőr VI. 368.p.

NIEDERMÜLLER PÉTER

1990a A magyar játékkutatás története. In: Magyar néprajz VI. Népzene - Néptánc - Népi játékok. Budapest, 531-537.

1990b Műfaji sajátosság In: Magyar néprajz VI. Népzene - Néptánc - Népi játékok. Budapest, 537-542.

SZAPU MAGDA

1996 Gyermekjátékok. Válogatás Együd Árpád néprajzi gyűjtéseiből 3. Kaposvár

T. BEREZKY IBOLYA (szerk.)

1995 Gyermekvilág a régi magyar falun I-II. Szolnok.

TÓTH KATALIN

1943 Délvidéki népi gyermekjátékok. In: Kalangya XII. 457-473.

VAJDA JÓZSEF (összeáll.)

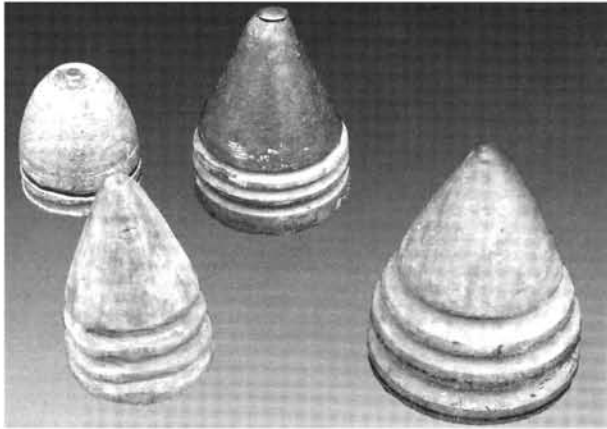
1988 „Új hold, fényes nap...” Zalai népi mondókák és gyermekjátékok. Zalaegerszeg

Die Gegenstände erzählen

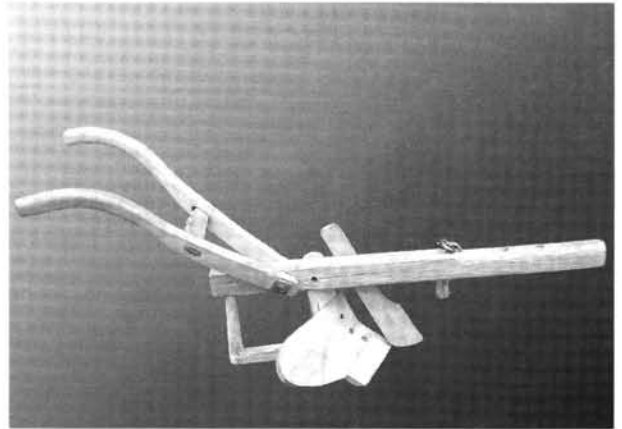
Kinderspielzeugkultur in Süd-Zala im Spiegel der Sammlung des Thúry György Museums

Das Ziel, die Sammlung möglichst völlig vorzustellen, ist nur zum Teil gelungen. Eine tiefere Analyse ist wahrscheinlich nur monographisch möglich. Zwar ist es gelungen, die Frage zu beantworten, welches Sammelgebiet das Museum bis jetzt geforscht hat, welche Thematik und Typen von Spielzeugen eingesammelt wurden, aber wesentliche Fragen sind offen geblieben.

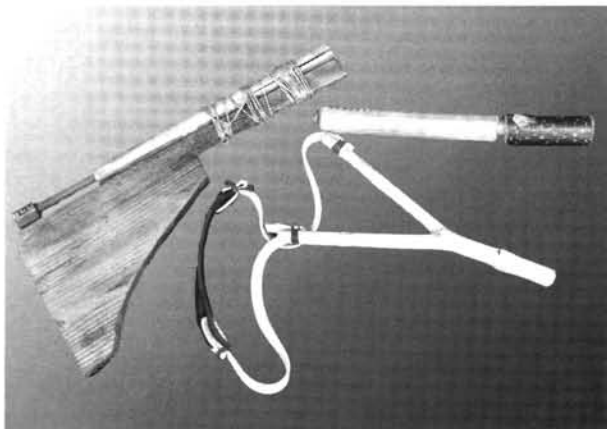
Vor allem diejenige, welche Schichten der Gesellschaft von Süd-Zala und in welcher Weise diese Spielzeuge sie vertreten. Um die Frage beantworten zu können, sind aber weitere Sammlerarbeiten nötig, in erster Linie nicht in Bezug auf die Gegenstände, sondern bezüglich der Daten.

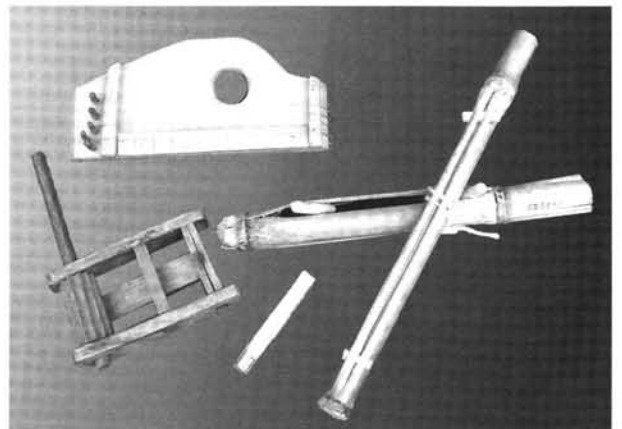
1. kép: „csigák“

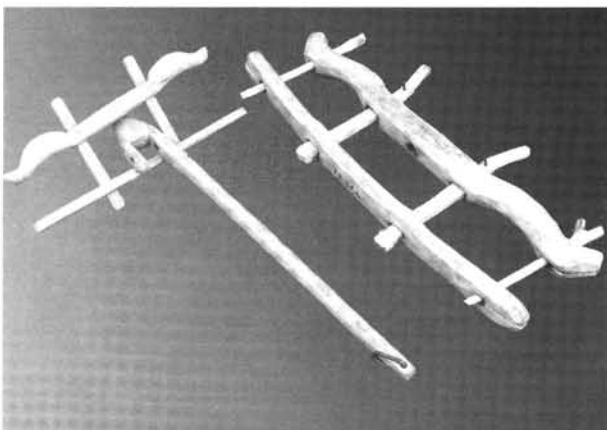
2. kép: faeke

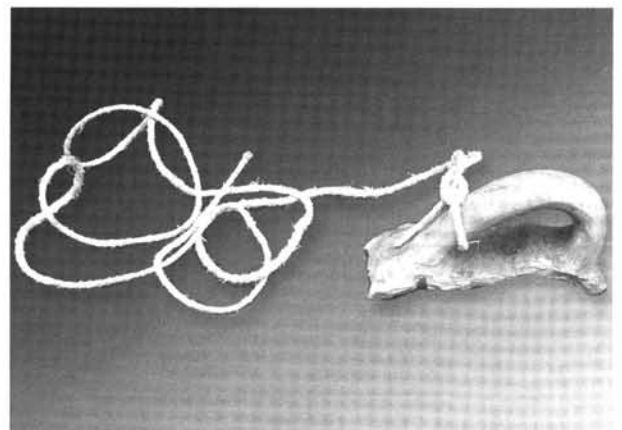
3. kép: fegyverek: bodzapisztoly, bodzapuska, csúzli

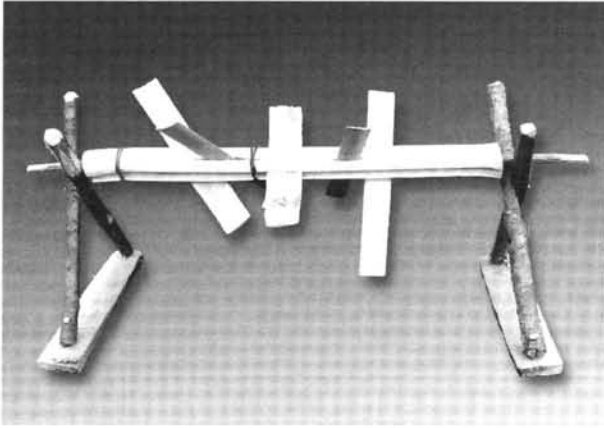
4. kép: zeneszerszámok: citera, kereplő (felnőttek is használták varjak ellen, szüreti bálkor), „kukoricmuzsika“, nádsíp (az előbbi kettő közt)

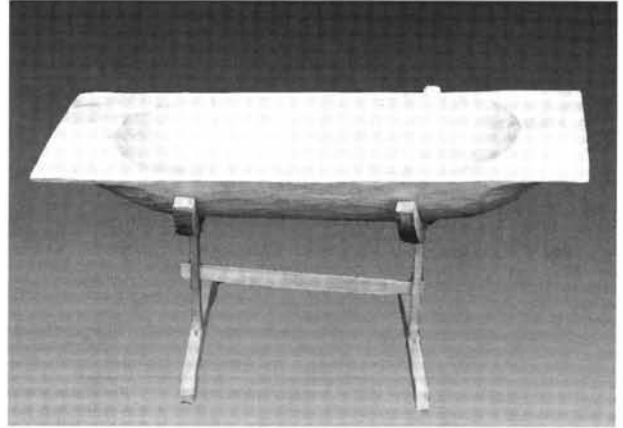
5. kép: igák

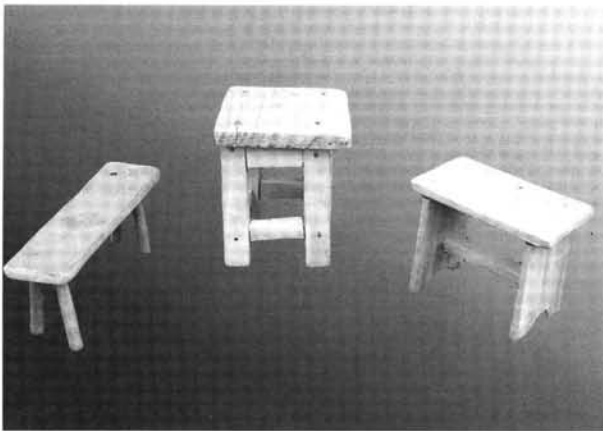
6. kép: a „lovacska“

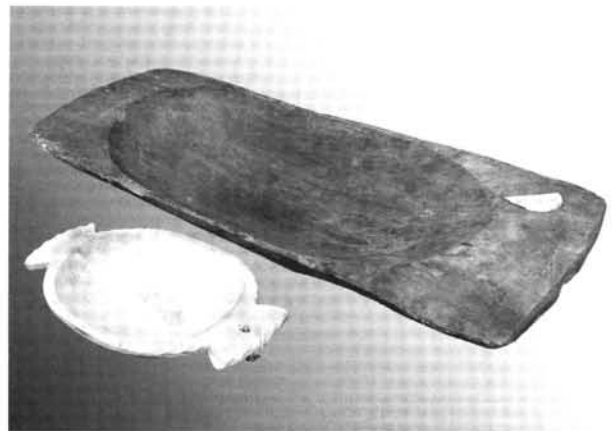
7. kép: a „malom“

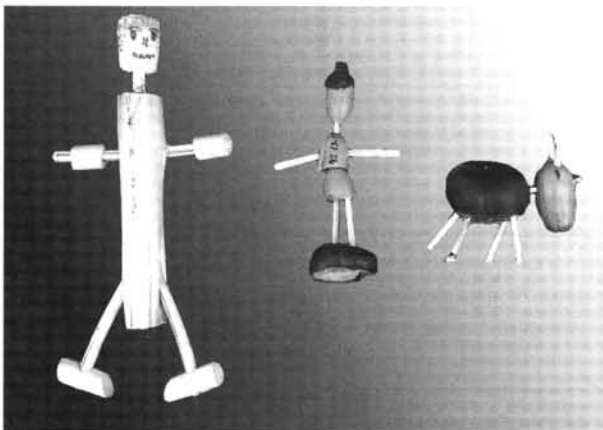
8. kép: kenyérdagasztó teknő

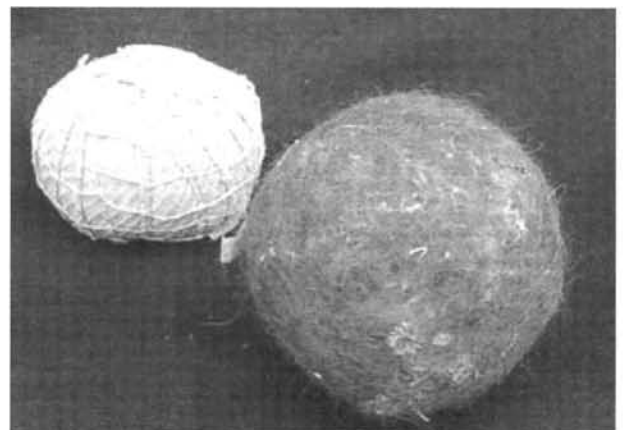
9. kép: „pad“, „hokedli“, „sámli“

10. kép: melence és teknő

11. kép: „kukorics ember“ és egy „ökörpásztor ökrével“ makkból, vadgesztenyéből, gyufaszázból

12. kép: rongy és lószőr labda

